
УДК: 355(497.1)“1948/1954“(049.32)
COBISS.SR-ID 161835529
DOI број: 10.5937/vig2402155N

Језик рада: Српски
Примљен: 01.12.2024.
Прихваћен: 30.12.2024.
Тип рада: научна критика

ОСВРТ НА МОНОГРАФИЈУ БОЈАНА ДИМИТРИЈЕВИЋА – COMINFORM CRISIS. SOVIET-YUGOSLAV STAND-OFF 1948–1954, HELION AND COMPANY LTD.,WARWICK, 2023, 88+X.

„Године у Југославији су или кишне или сушне, али све су историјске” – прибележио је својевремено иронични Влада Булатовић Виб. Четрдесет осма, међутим, не само да је била „историјска”, већ је представљала једну од највећих „вододелница” у југословенској историји. Југословенско-совјетски сукоб, који је средином 1948. интернационализован и постао јаван, оставио је огромне последице, како на спољнополитичку оријентацију Београда у годинама хладног рата, тако и на унутрашње прилике у Југославији током наредних деценија. Шире посматрано, сукоб из 1948. имао је велики утицај на природу односа унутар социјалистичког лагера и унео је, по речима једног од највећих познавалаца те проблематике Леонида Јановича Гибианског, „веома озбиљне промене у општи обрис блоковске конфронтације на међународној сцени, посебно у Европи”. Имајући у виду поменуте „унутрашње” и међународне последице четрдесет осме, не чуди што су дешавања те године привлачила и привлаче видну пажњу домаће и иностране научне јавности, што потврђују бројни чланци, монографије, колективне монографије, зборници научних радова и збирке докумената који су објављени претходних деценија. Говорећи пре 35 година о југословенско-совјетском сукобу, Вlado Дапчевић је истакао да је „о ријетко ком догађају [...] у Југославији просуто толико мастила колико је просуто о четрдесет осмој

години". У односу на 1989. годину, када су наведене речи изговорене, променило се много тога – дошло је до пада Берлинског зида и слома комунистичког друштвено-политичког система у Источној Европи, нестао је биполарни свет и завршен је хладни рат, а са историјске сцене сишли су и Југославија и Совјетски Савез. То је више него довољно разлога да нове генерације историчара преиспитају претходна сазнања, да претресу старе изворе и поставе нова питања, да покрену и изуче нове теме и у корпус научног знања укључе оно што нуде (богати!) нови извори који су у међувремену постали доступни.

Имајући у виду узроке, ток, последице и различите аспекте сукоба Југославије и Совјетског Савеза, можемо се сложити са речима Бранка Петрановића који је за четрдесет осму говорио да је у питању „блок оријашких размера". Осим државне, партијске, идеолошке, политичке, персоналне (сукоб вођа), економске и културне, сукоб из 1948. имао је и војну димензију. Управо последњем – војним аспектима сукоба – посвећена је књига *Cominform Crisis. Sovet-Yugoslav Stand-Off 1948–1954*, коју овим путем желимо представити домаћој научној јавности. Аутора књиге, научног саветника и заменика директора Института за савремену историју др Бојана Димитријевића, свакако, није потребно посебно представљати. Међутим, како „најприје ваља знати ко говори" (а тек потом „и што говори"), овом приликом ћемо укратко поменути пар ствари. Пре свега, треба имати у виду да је реч о изузетно плодном аутору чију библиографију чини „преко 80 књига и 130 научних чланака" (стр. 88). У вези са темом монографије *Cominform Crisis* посебно бисмо истакли да је у питању историчар у чијем истраживачком фокусу се налазе теме и питања из војне историје Југославије. Уже посматрано, још од постдипломских, а пре свега докторских студија, Б. Димитријевић је нарочиту пажњу посвећивао различитим питањима из историјата Југословенске (народне) армије, а посебно у периоду друге половине четрдесетих и прве половине педесетих, односно током година на које се односи ова монографија. Писању књиге *Cominform Crisis* претходило је, дакле, вишедеценијско бављење наведеном проблематиком, као и низ објављених чланака и монографија које су релевантне за разматрану тематику.

Књига *Cominform Crisis* објављена је 2023. године у Великој Британији, у едицији *Europe@War* издавачке куће *Helion & Company Limited*. Реч је о једном од најугледнијих издавача специјализованих за војну историју, са – из наше перспективе посматрано – огромном годишњом продукцијом. Од оснивања издавачке куће, 1996. године, до данас, Хелион је објавио скоро 1.200 књига. У последње време годишње издаје око 100 нових наслова који се односе на војну историју у периоду од позног средњег века до данашњих дана. У едицији „Европа у рату” објављују се књиге које нуде нова сазнања и увиде у различита питања у вези са оружаним сукобима и војним снагама у Европи у периоду од 1945. године до данас. До сада је у оквиру поменуте едиције објављено 40 наслова, а издавач је најавио штампање још 11 књига. Међу 40 објављених наслова, осам се односи на простор бивше Југославије. Од тога, Б. Димитријевић самостално или у коауторству потписује седам књига, а вреди напоменути да је едиција „отворена” управо његовом монографијом *The Trieste Crisis 1953. The First Cold War Confrontation in Europe*. Од 11 најављених књига, на простор бивше Југославије односе се две, а Б. Димитријевића, поново, срећемо као аутора једне од њих. Шта можемо рећи на основу наведених бројки и података? Прво, да је простор који насељавамо изузетно трусан и да – посебно у европским оквирима – „производи” не само доста, већ и превише „историје”. Друго, да домаћа историографија и аутори имају шта да понуде престижним страним издавачима, да могу (равноправно!) да се укључе у савремене историографске токове и иностраној научној и широј јавности презентују своје научне резултате и сазнања. Треба нагласити да је читава едиција *Europe@War* конципирана по одређеном шаблону у погледу обима, стила излагања и са великим бројем различитих фото-прилога. На основу увида у монографију *Cominform Crisis* и остале књиге из едиције, можемо рећи да такве публикације – концизно написане, са обиљем различитих фотографских и других прилога, штампане на квалитетном кунстдрук-папиру, намењене научној, али и широј јавности – спадају у домен онога што називамо „јавном историјом” („прошлост која се нуди јавној потрошњи”, како је то „дефинисао” Џон Тош).

*

На почетку монографије *Cominform Crisis* налазе се садржај и основни подаци о издању (стр. 1), потом следе изјаве захвалности (стр. 2), списак скраћеница (стр. 2) и увод (*Introduction*), који има карактер предговора (стр. 2–3). Средишњи, најважнији део књиге чини седам великих поглавља: 1. *Tito's Partisan Army Goes into Peacetime* (стр. 3–15); 2. *The Sovietisation of the Yugoslav Army* (стр. 15–22); 3. *Cooperation with the People's Democracy Armies* (стр. 22–30); 4. *Into the Conflict – 1948* (стр. 31–37); 5. *Clashes on the Borders and Yugoslav Defence Preparations* (стр. 38–51); 6. *The Yugoslav Army Under Pressure* (стр. 51–64); 7. *To the End of the Crisis* (стр. 65–76). Наведена поглавља подељена су на 38 потпоглавља, што доприноси прегледности. После основног текста књиге, у форми прилога дат је *Yugoslav Army Order of Battle* са краја 1950. године (стр. 77–78), а монографија је засвођена списком коришћених извора, периодике и литературе (стр. 79–80), енднотама (стр. 81–87) и подацима о аутору (стр. 88). На средини књиге налази се десет страна са прилозима (илустрације и фотографије) које не улазе у основну нумерацију текста, већ су засебно пагиниране (стр. I–X). Рачунајући и њих, књига, заправо, има 98 страна и то великог, А4 формата. Шире посматрано, кроз текст целе монографије проткани су разноврсни прилози, тако да у књизи, свеукупно посматрано, наилазимо на две карте, три табеле, 15 илустрација у боји (тенкови, оклопна возила и авиони) и чак 161 фотографију. Наведени прилози приближавају читаоцу проблематику којом се бави монографија и пружају особен увид у једно време и догађаје. Нарочито треба истаћи вредност фотографија које представљају сјајне историјске изворе и омогућавају нам да ближе и потпуније сагледамо прошлу стварност о којој је у књизи реч. Монографије Б. Димитријевића и иначе обилују бројним и вредним фотографским сведочанствима и, на основу увида у низ издања, поуздано се може рећи да је на њиховом прикупљању рађено годинама. Вреди напоменути да су у дело *Cominform Crisis* унете не само фотографије које се чувају у установама попут Медија центра „Одбрана” и Музеја Југославије, већ и оне која се налазе у поседу потомака различитих истакнутих личности – од највиших комунистич-

ких функционера, попут Александра Ранковића, преко официра Југословенске (народне) армије до чувеног фотографа Ристе Марјановића.

*

После предговора који уводи читаоца у проблематику којом се бави монографија и даје основне податке о књизи, следе три поглавља за која можемо рећи да имају карактер увода и односе се на период од 1945. до 1948. године. У првом поглављу књиге – *Tito's Partisan Army Goes into Peacetime* – аутор се бавио преласком партизанске армије у мирнодопски живот. После скретања пажње на улогу коју је Југословенска армија имала приликом успостављања комунистичке власти у земљи, Димитријевић се осврнуо на процес демобилизације који је током 1945. и 1946. спроведен поступно, у три таласа и, с друге стране – указао на почетак регрутације у септембру 1946. године, што је представљало „последњи корак у трансформацији партизанске армије у регуларну, мирнодопску Југословенску армију”. Аутор је напоменуо да је Југословенска армија била, како се у то време говорило, „ковачница новог човека” и истакао њену улогу у ширењу социјалистичких идеја у југословенском друштву. Дужна пажња посвећена је бројности и структури командог кадра који су већином чиниле партизанске старешине, али и официри бивше југословенске војске, односно војске Краљевине Југославије. Аутор је указао на проблем недостатка образованих, школованих официра у Југословенској армији, приказао социјалну и националну структуру официрског кора (са детаљнијим освртом на генерале) и истакао значај и улогу „Шпанаца”. Релативно доста простора посвећено је мирнодопској организацији Југословенске армије, као и разноликом наоружању и опреми којима се служила – од оног југословенске производње, преко заплењеног, трофејног немачког и италијанског наоружања, до оружја и оруђа који су добијани од западних савезника и Совјетског Савеза. Упркос свим напорима који су предузимани да се изврши стандардизација наоружања и опреме, та шароликост, и проблеми који су проистицали из ње, остали су карактеристика Југословенске армије све до почетка педесетих када је почела да пристиже америчка војна помоћ. На

крају поглавља Димитријевић се осврнуо и на организацију и рад безбедносних и обавештајних служби – почевши од Одељења за заштиту народа (ОЗНА) и Корпуса народне одбране Југославије (КНОЈ), преко Управе државне безбедности (УДБА) и Контраобавештајне службе (КОС) који су настали 1946. поделом, односно реорганизацијом ОЗНЕ, до војнообавештајне службе. Осим поменутог, читаоци су у првом поглављу, у основним цртама, упознати и са улогом појединих истакнутих личности, попут министра народне одбране (до 1953) и врховног команданта маршала Јосипа Броза Тита, заменика министра одбране (а од 1953. и министра, односно државног секретара за послове народне одбране) Ивана Гошњака; шефа ОЗНЕ, а потом УДБЕ, Александра Ранковића и првог човека КОС-а Јефимија Јефта Шашића.

Војна сарадња између „прве и највеће земље социјализма” и њеног, како су у то време на Западу сматрали, „сателита број 1”, која се до 1948. године одвијала на најтешњим основама, тема је другог поглавља *The Sovietisation of the Yugoslav Army*. Различита искуства из „домовине социјализма” у послератном периоду су у Југославији коришћена као узор на основу кога је требало организовати државу, њене органе и установе, па је тако и Црвена армија – која је доживљавана као „најјача војна сила на свијету” (Гојко Николиш) – представљала модел на који су се угледали југословенски комунисти приликом „изградње” и уређивања Југословенске армије. Један од начина на основу којег се вршила „совјетизација” Југословенске армије био је путем ангажмана више стотина („преко 350”) совјетских војних саветника и инструктора. Они су у Југославију почели да стижу још у току 1944. године, када их је, како наводи Б. Димитријевић, пристигло најмање 117. Интересантно је поменути да је у току 1945. године, као што можемо видети из руске историографије, од свих источноевропских држава управо у Југославији био ангажован највећи број совјетских војних стручњака. Њихова делатност имала је значајан утицај на развој Југословенске армије (нарочито у ваздухопловству и војном школству). Други важан канал за ширење совјетских искустава представљали су обука и школовање Југословена на различитим совјетским војним училиштима. Димитријевић

указује на то да се у изворима могу наћи различите бројке и у основном тексту наводи податак да је 5.100 Југословена боравило у „првој земљи социјализма”. Трећа важна тема која је обрађена у поглављу односи се на питање испоруке совјетског наоружања и војне опреме који су у Југославију допремани од 1944. до 1948. године. Југословенски комунисти су још током међуратног периода сматрали да СССР има „најбоље наоружање на свету” (Светозар Вукмановић Темпо), а Београд је, као и на другим пољима, очекивао да ће од Москве добити „братску”, „интернационалистичку помоћ” и на том плану. Димитријевић је у основним цртама, али на заокружен начин, приказао испоруку различитог наоружања и војне опреме које је Југословенска армија добијала из Совјетског Савеза (различито пешадијско наоружање, топови, хаубице, тенкови, самоходни топови, авиони...).

После уводних напомена о термину „народна демократија”, кратког приказа стања на југословенским границама, на којима су се највећим делом налазиле управо државе тог „типа”, те осврта на спољнополитичке амбиције Тита на Балкану, аутор се у трећем поглављу – *Cooperation with the People's Democracy Armies* – бавио сарадњом Југословенске армије са војскама Албаније, Бугарске, Чехословачке, Пољске, Румуније, као и пружањем помоћи Демократској армији Грчке. Највише пажње посвећено је питањима пружања помоћи албанској армији и разноврсној подршци коју су грчки комунисти добијали од Југославије током грађанског рата (1946–1949). Однос Југославије и Албаније током првих послератних година јесте, да се послужимо речима Стевана К. Павловића, да је „подсећао у малом на везу која је постојала између СССР и Југославије”. У складу с тим, Београд је пружао различиту и значајну војну помоћ Тирани (слање инструктора, обука и школовање старешина у југословенским војним школама, испоруке наоружања и различите војне опреме...). Када је о помоћи грчким комунистима реч, Југославија је од 1946. до 1948/49. представљала главни ослонац Демократске армије Грчке коју је „наоружавала”, „хранила”, „облачила” и чије борце је лечила. Осим приказа различитих видова велике помоћи коју су грчки комунисти добијали из ФНРЈ, Б. Димитријевић се у поглављу осврнуо и на низ инцидената на југо-

словенско-грчкој граници и „мали рат“ који је на том простору вођен од 1946. до 1949. године. У складу са тадашњом свесловенском, панславистичком политиком, коју је инспирисала Москва, и идејама о повезивању Словена „од Јадрана до Јапана“, Југословенска армија је у послератним годинама развијала сарадњу са бугарским, чехословачким и пољским оружаним снагама. Пишући о сарадњи са источним суседом, Димитријевић се посебно задржао на школовању Бугара у југословенским војним школама и академијама, као и на питању предаје 291 авиона Југословенској армији, чиме је значајно, у „квантитативном“ смислу, побољшан састав Југословенског ратног ваздухопловства. Наведени авиони представљали су „вишак“ у односу на број који је Бугарској, на основу мировног уговора од 10. фебруара 1947, било дозвољено да има. Захваљујући добрим односима између Јосипа Броза Тита и Георги Димитрова, Софија је одмах после потписивања уговора уступила Југославији прекобројне авионе. Војна сарадња са Чехословачком односила се, пре свега, на куповину различитих возила (у првом реду камиона) и лаких авиона, а када је о односима са Пољском реч, вреди указати на „размену“ студената на војним академијама. Димитријевић се у оквиру поглавља кратко осврнуо и на војне везе са Румунијом, које нису биле нарочито развијене.

*

Од четвртог поглавља (*Into the Conflict – 1948*) до краја књиге, аутор се бавио различитим питањима која су, на војном плану, пратила избијање, ток и завршетак вишегодишњег југословенско-совјетског сукоба. На почетку четвртог поглавља Димитријевић се, прво, осврнуо на одређена спорна питања која су претходила избијању сукоба 1948. године, попут различитих инцидената који су пратили наступање Црвене армије током борби за ослобођење Југославије или врбовање Југословена који су школовани на совјетским војним училиштима. Почетак 1948. на војном плану обележила су два питања: 1) неуспешни преговори за даље набавке совјетског наоружања и пружање помоћи за развој војне индустрије ФНРЈ, које је, као и у случају економских односа, карактерисао „судар“ између великих, амбициозних планова

Београда и ограничених могућности „прве земље социјализма”; 2) проблем који је настао услед незадовољства Москве одлуком да се једна југословенска дивизија упуту у Албанију како би се парирало могућим грчким „провокацијама”. Већ тада се видело да су југословенско-совјетски односи доспели у „ћорсокак”, а следило је даље погоршање: Москва је 18. марта опозвала све војне саветнике и инструкторе из ФНРЈ. Убрзо после тога, 27. марта 1948, Централни комитет Свесавезне комунистичке партије (бољшевика) упутио је југословенском руководству познато писмо, а три месеца касније, на још један пажљиво одабран историјски датум (28. јун), донета је Резолуција Информбироа „о ситуацији у Комунистичкој партији Југославије”. Аутор истиче четири велика проблема са којима се Југословенска армија суочила услед почетка сукоба и прекида војних односа са Совјетским Савезом: 1) прекид снабдевања Југословенске армије наоружањем, опремом, муницијом, резервним деловима из СССР-а; 2) потпуна упућеност (захваљујући делатности војних саветника) совјетске стране у стање, планове и распоред јединица Југословенске армије; 3) неки припадници Југословенске армије били су заврбовани од различитих совјетских обавештајних служби; 4) опасност да се 2.181 километар дуге границе са Албанијом, Бугарском, Румунијом и Мађарској претвори у линију фронта.

У оквиру четвртог поглавља аутор се осврнуо и на повлачење југословенских студената и официра који су се школовали у војним школама и академијама „домовине социјализма” и опозив југословенских саветника и војног особља из Албаније, као и одлазак из ФНРЈ албанских, а потом и бугарских питомаца који су се обучавали и школовали на различитим војним училиштима. Већ током лета 1948. дошло је до првих граничних инцидената, чиме је, практично, по речима Едварда Кардеља „започела [...] битка на живот и смрт”. Нарочита пажња посвећена је борби против „унутрашњих непријатеља” у војним редовима. Само до краја 1948. у редовима Југословенске армије забележено је чак 2.477 иступања у прилог Резолуције и Информбироа. Димитријевић се осврнуо на познатије случајеве, попут неуспешног бекства и убиства генерала Арса Јовановића; указао је на делатност КОС-а

и нарочито УДБЕ у борби против присталица Информбироа; об- радио питање стварање мреже логора за изолацију политичких противника, посебно Голог отока, који је постао симбол репресив- них мера које су пратиле сукоб са Информбироом; скренуо пажњу на размере репресије, али и на „неоправданост” великог броја из- ведених хапшења (у току 1949. чак 47%, према подацима које је 1951. изнео Александар Ранковић критикујући рад УДБЕ).

Наредно, пето поглавље (*Clashes on the Borders and Yugoslav Defence Preparations*) посвећено је југословенским плановима за одбрану и сукобима, односно „малом рату” који је вођен на југословенским границама. Димитријвић се прво, на почетку поглавља, осврнуо на различите мере које је Београд предузимао како би се што боље припремио за (могућу) агресију са Истока (припреме за мобилизацију, разрада планова за одбрану, дислока- ција јединица, измештање војних фабрика у унутрашњост земље, фортификацијски радови, припрема за онеспособљавање важних предузећа и саобраћајница...). Упркос војном притиску и сукобима на границама, ратној психози која је владала у Југославији, оба- вештајним проценама и појединим сведочанствима тадашњих актера, из монографије *Cominform Crisis* јасно видимо да напад СС- СР-а и његових „сателита” није био изгледан. У наставку поглавља аутор је, по годинама, навео различите типичне и „важније” гра- ничне провокације и инциденте (усмене провокације; цепање па- рола; померање граничних ознака; отварање ватре на граничаре и напади на карауле; убацивање наоружаних појединаца и гру- па који су постављали заседе или „шпијунирали”; осветљавање југословенске територије рефлекторима током ноћи и ометање граничара преко дана уз помоћ великих огледала; војне вежбе и маневри јединица у пограничној зони; заузимање речних острва; убацивање пропагандног материјала...) током којих је долазило и до рањавања, погибија и отмица југословенских униформиса- них лица. Засебно су обрађене повреде југословенског ваздушног простора, као и обавештајни рат који је вођен између ФНРЈ и чла- ница Информбироа.

У шестом поглављу књиге – *The Yugoslav Army Under Pressure* – аутор се бавио осталим аспектима и последицама југоловен-

ско-совјетског сукоба на војном плану. Релативно много простора посвећено је низу промена (попут преименовања војних јединица, њиховог пребазирања или промене бројева војних пошта), као и сталним (формацијским и другим) реорганизацијама, које су предузимане како због тога што су совјетски саветници били упознати са дотадашњим плановима и распоредом Југословенске армије, тако и да би се што боље одговорило на новонасталу стратешку ситуацију и изазове. Димитријевић је обрадио и питање прилагођавања војног школства, које је, због прекида обуке и школовања у Совјетском Савезу, морало бити унапређено. Упркос различитим променама које су се одиграле и на том плану (постепено одбацивање совјетских утицаја и њихова замена претходним искуствима југословенске, односно српске војске, као и одређеним искуствима која су била стечена за време партизанског ратовања; промене у називима и организацији установа; предислоцирање, односно премештање школа у унутрашњост земље...), војно школство је успело да побољша образовни ниво и квалитет старешинског кадра и да одигра важну улогу у идејном обликовању питомаца. Дужна пажња посвећена је и великим тешкоћама са којима се Југословенска армија суочила услед прекида увоза наоружања, опреме, резервних делова и горива из Совјетског Савеза, Чехословачке и Пољске. Сви ти „технички проблеми” утицали су на борбену готовост југословенских јединица (нарочито су били погођени артиљерија, оклопне јединице и ваздухопловство), а Београд је покушао да их превазиђе изградњом и обнављањем домаће војне индустрије која се до 1948. године налазила на изузетно ниском нивоу. Упркос тешкоћама које су постојале и на том плану (недостатак стручњака, квалификоване радне снаге, материјала и делова, техничке документације; застареле и неодговарајуће машине; евакуација и отварање нових фабрика у такозваним „безбедносним зонама” у унутрашњости земље, које нису имале индустријску традицију и одговарајуће саобраћајнице...), и понекад упитног квалитета произведених оруђа и оружја, домаћа војна индустрија успела је да обезбеди велике количине наоружања и опреме за Југословенску армију. Упечатљиви и занимљиви су делови књиге о производњи различитог домаћег наоружања и опреме, попут

аутомата М-49 (југословенска верзија „папаше”, односно совјетског „шпагина”), пушкомитраљеза М-53 (копија немачког MG-42), „Титовог топа” (брдски топ В-1 76 mm, касније познат под називом М-48), „возила А” (први домаћи тенк израђен у пет различитих верзија), као и приказ напора који су предузимани за развој различитих типова домаћих ваздухоплова, од лаког школског авиона аеро-2 до низа прототипова инвентивног и талентованог конструктора Драгослава Бешлина. Као и толика друга питања, и ови делови монографије сјајно су допуњени и пропраћени одговарајућим фотографијама.

Седмо поглавље монографије (*To the End of the Crisis*) посвећено је различитим питањима која су, на војном плану, обележила последњу фазу југословенско-совјетског сукоба. Приближавање Београда Западу пратиле су економска и војна помоћ коју је Југославија добијала од Сједињених Америчких Држава, Велике Британије и Француске од 1951. године. На основу Споразума о војној помоћи, који су југословенска влада и САД закључили 14. новембра 1951, ФНРЈ је укључена у Програм помоћи за заједничку одбрану (*Mutual Defence Aid Programme*). На основу тога је Југословенска армија, а од 22. децембра 1951. године – Југословенска народна армија, добила огромну количину различите помоћи, што је било праћено и одговарајућом (пре)обуком старешинског кадра. Димитријевић је у основним цртама пружио заокружену слику свега онога што је – почевши од пасуља и других намирница за исхрану војске, преко разноврсног пешадијског наоружања и артиљеријских оруђа, до низа тенкова, оклопних возила, камиона и авиона – добила Југословенска (народна) армија од 1951. до почетка 1958. године. У оквиру југословенског окретања ка Западу засебно је обрађено питање Балканског пакта, на основу кога је Југославија, споразумом који је 28. фебруара 1953. закључен у Анкари, успоставила сарадњу са два чланица НАТО-а: Грчком и Турском. Дужна пажња посвећена је смрти Јосифа Висарионовича Стаљина (5. март 1953) која је у Београду дочекана са одушевљењем и која је отворила простор за превладавање вишегодишњег сукоба и постепену нормализацију југословенско-совјетских односа. У оквиру последњег поглавља, аутор је

обрадио и инциденте који су пратили последњу фазу граничног рата, као и бекства авионима, која су се дешавала са обе стране, односно случајеве када су залутали ваздухоплови били принуђени да се приземље на територији друге државе. У вези с тим, интересантно је поменути да су Југословени – на исти начин на који су касније били спремни да совјетску страну упознају са војном техником добијеном са Запада – омогућили Американцима да испитају и тестирају поједине совјетске авионе, попут млазног ловца Јак-23, из састава румунских ваздухопловних снага, који се у јулу 1953. приземљио недалеко од Јагодине. Приказ (сталних) реорганизација Југословенске народне армије Димитријевић је употпунио освртом на одређене промене које су предузимане услед успостављања војне сарадње са САД и Атлантским пактом (увођење „оперативних група“ уместо „фронтова“; смањивање бројности, а потом и расформирање КНОЈ-а; укидање Главне инспекције ЈНА; скраћење војног рока; укидање политичких комесара што је представљало „важан корак ка деидеологизацији армије“...). Књига је завршена указивањем на војно-политички обрт услед Тршћанске кризе 1953/54, односно кратким приказом нормализације прилика у југословенско-совјетским односима и посетом делегације Владе СССР-а, предвођене првим секретаром ЦК КПСС Никитом Сергејевичем Хрушчовом, Федеративној Народној Републици Југославији (26. мај – 3. јун 1955).

*

Монографија *Cominform Crisis. Sovet-Yugoslav Stand-Off 1948–1954* представља, како сам аутор у предговору наводи, прву књигу о југословенско-совјетском сукобу и Југословенској (народној) армији која је објављена на енглеском језику. Овом књигом су, на заокружен, поуздан и сажет начин, (научној и широкој) иностраној јавности презентовани сазнајни домети и резултати домаће историографије у вези са војним аспектима југословенско-совјетског сукоба. У том смислу, за монографију *Cominform Crisis* можемо рећи да представља и допринос повезивању научног знања до кога су дошли домаћи истраживачи са водећим светским историографима. „Научни резултати до којих долазе историчари морају бити критички проверени у стручном дијалогу с колегама из

света" (Љубодраг Димић), нарочито када је реч о тематици чије истраживање има шири значај, као што је то у овом случају реч. Треба напоменути да у објављивању књиге *Cominform Crisis* у Великој Британији видимо да четрдесет осма – као „значајан догађај током раног Хладног рата у Европи" (стр. 2), односно „прва пукотина у комунистичком свету који се почео јављати у Европи" (стр. 3) – представља тему која је релевантна у светским оквирима.

Иако је монографија *Cominform Crisis* „одраз" научног знања до кога је дошла домаћа историографија и премда сам Бојан Димитријевић у предговору наводи да књига углавном представља „југословенски поглед" на разматрану проблематику, што је, свеукупно посматрано, свакако тачно, треба напоменути да она читаоцима пружа доста ширу, потпунију и сложенију „слику" разматраних збивања. Догађаји о којима се говори у монографији сагледани су у одговарајућем контексту, а аутор се служио и документима из британских архива, протестним нотама источноевропских држава упућеним југословенској влади, бугарском војном штампом, информацијама са којима су располагале југословенске обавештајне службе о активностима које су предузимане у информбировским државама, мемоарским сведочанствима истакнутих личности из земаља „народне демократије", резултатима истраживања бугарских, мађарских и пољских историчара, „руским изворима" и сазнањима која су „испливала" после отварања, како би Бранко Петрановић рекао, „традиционално забрављених" совјетских/руских архива, те чланцима и књигама истраживача са Запада.

*

На неколиким местима у овој књизи могу се уочити одређени „технички" пропусти и лапсуси. Понегде недостаје по једно слово у одређеним речима („artisan" – стр. 59; „Jugoslviija" – стр. 85) и именима („Laszo" уместо „Laszlo" – стр. 41; „Janus" уместо „Janusz" – стр. 83), а главни град Македоније се четири пута погрешно наводи као: „Skopje" (стр. 34, 73, 74). Приликом транскрипције појединих речи са латинице на ћирилицу дешавали су се одређени пропусти, па тако на илустрацији тенка Т-34 наилазимо на

ћирилични натпис: „С Титом на целу из победе у победу” (стр. i). Иако је у књизи „š” коришћено приликом навођења српских речи, у цитату на страни 31 наилазимо на реч „nevesto”. Поднаслов посвећен смрти Ј. В. Стаљина није, попут других, означен подебљаним („болдованим”) словима (стр. 71), што на тренутак може збунити читаоца. Све књиге и чланци из напомена нису укључени у списак литературе, а на крају монографије, у енднотама, начињен је пропуст приликом навођења поглавља – за напомене из предговора, односно увода (*Introduction*) наведено је да се односе на прво поглавље (*Chapter 1*), што се, даље, одразило на грешку у навођењу напомена из другог поглавља (напомене из *Chapter 2* су, у ствари, напомене из *Chapter 1*). Осим тога, у енднотама су под другим поглављем (*Chapter 2*) погрешно наведене напомене за прва два поглавља. Тако су првих 69 напомена из „Chapter 2” (стр. 81–82) у ствари напомене које се односе на прво поглавље (*Tito's Partisan Army Goes into Peacetime*), а наредне напомене (бр. 70–100; стр. 82) односе се на друго поглавље књиге (*The Sovietisation of the Yugoslav Army*). Да нема наведених пропуста, техничку припрему књиге (нарочито због начина на који су прилози распоређени и уклопљени у текст), окарактерисали бисмо као беспрекорну.

Када је о „материјалним” пропустима реч, у тексту смо наишли на свега пар „упитних” места. Прво питање које изазива одређене недоумице је помињање кредитног споразума који је, наводно, закључен у јуну 1946. и на основу кога је ФНРЈ обезбедила увоз различитог наоружања и војне опреме, попут 308 тенкова Т-34 и 52 самоходна оруђа СУ-76 (стр. 16). Познато је да су током јуна 1946. вођени разговори о војним набавкама, међутим тада, као што показују новија истраживања, никакав кредитни аранжман није био закључен, већ је (само) постигнута начелна сагласност о питању „материјалног снабдевања Југословенске армије”. На основу тог „начелног” договора, касније је, 30. јуна 1947, закључен Споразум о давању на кредит наоружања и војнотехничких потреба од стране Владе СССР Влади ФНРЈ, на основу кога је Југословенска армија набавила поменутих 308 тенкова Т-34–85 и 52 самохотке СУ-76, као и низ другог наоружања и војне опреме. Друго питање на које бисмо овом приликом скренули пажњу односи се на пода-

так да је „генерал Кисељев” био шеф совјетске војне мисије у Југославији током 1945. и 1946. године (стр. 19). Прецизности ради, генерал Анисим Фјодорович Кисељев обављао је дужност начелника совјетске војне мисије од почетка децембра 1944, па је можда требало поменути наведену годину. Треће, и последње, „упитно” место на које смо приликом читања овог дела „наишли”, односи се на укупан број ухапшених „информбироваца”: „16.288” (стр. 37). У литератури из осамдесетих навођена је „званична” бројка, која је слична наведеној: 16.731. Међутим, новија истраживања показују да је број ухапшених био много већи: 55.672. Сматра се да је само на Голом отоку робијало више од 16.000 људи.

*

Вишедеценијско бављење наведеном проблематиком омогућило је Бојану Димитријевићу да се суверено креће кроз „материју”, односно да пружи заокружен приказ збивања у разматраном периоду и да свеобухватне одговоре и концизна појашњења различитих релевантних питања. Хронолошко-тематска структура монографије је добра, а одлука аутора да доста пажње посвети периоду који је претходио избијању сукоба (1945–1948) више него оправдана. То је било неопходно, како због тога да би се инострани читаоци „увели” у тему, тако и да би се боље разумеле огромне промене и тешкоће које су наступиле 1948. године (драстична промена прилика на границама; тешкоће и проблеми који су проистицали из прекида снабдевања са Истока или услед тога што је совјетска страна познавала организацију и прилике унутар војних снага ФНРЈ...), те да би се „испратиле” бројне касније реорганизације Југословенске армије. Општем добром утиску књиге доприноси и јасан, питак стил којим је написана. Због ограниченог простора и предвиђеног обима монографија из едиције *Europe@War*, питања разматрана у монографији обрађена су сажето и аутор није превише пуштао изворе да „говоре”, алису коришћени цитати добро одабрани и изузетно упечатљиви. Пријемчивости текста доприноси и низ интересантних епизода, попут оне о поменутом „возилу А” (стр. 60–61) или пак о начину на који је, ради тестирања, у октобру 1953. у Охајо транспортован млазнички ловац Јак-23 (стр. 74). На допадљивост публикације знатно утичу

и бројни, одлични прилози, који су добро распоређени кроз целу књигу (свега четири стране из основног текста не садрже неки од побројаних прилога). Свеукупно посматрано, како због теме и садржаја књиге, тако и због начина на који су сазнања изложена, те сјајних прилога, уверени смо да ће књига *Cominform Crisis* у иностранству наћи своје читаоце.

*

Напоследку, изнели бисмо и неколика „лична запажања” и размишљања у вези са садржајем и формом књиге. Пре свега, у вези са садржајем монографије напоменули бисмо да се током читања јасно виде важност и огроман значај који је војни „чинилац” имао на овим просторима у првој деценији по завршетку Другог светског рата. Очекивана је његова улога током операција 1945. године, приликом заштите граница за време сукоба са Информбироом или у акутној фази Тршћанске кризе, али мање упућени читаоци могу да виде значај који је Југословенска армија имала приликом гласања на изборима (стр. 3, 39) или у погледу ширења комунистичке идеологије и изградње „новог човека” (стр. 4–5, 55). Није без разлога Ј. Б. Тито заузимао положај министра народне одбране (1945–1953) током највећег дела периода на који се односи монографија (стр. 8), нити се тек тако у јавности појављивао у маршалској униформи, што се одлично може видети на фотографијама објављеним у књизи (стр. 15, 23, 27, 30, 31, 34, 35, 41, 57, 62, 67, 71, 74, 75, 76). Улога коју је Ј(Н)А имала и током „мирнодопског” периода од 1945. до 1954. године била је, дакле, огромна и разноврсна. Читање књиге побуђује и на размишљања о користима и предностима које собом носи сажимање научних истраживања, како би се њихови резултати на успешан начин представили широј јавности (то се добро види ако, на пример, поједине делове ауторове монографије *Југословенска народна армија 1945–1959* упоредимо са текстом књиге *Cominform Crisis*). Свакако да на домаћем „тржишту” постоји „простор” за овакве публикације у којима би историчари на сажет и поуздан начин (уз добро одабране прилоге!) обрадили одређену тему и широј јавности понудили на увид резултате научног знања, утолико пре што у српском друштву постоји огроман раскорак између заинтересованости за

историју и знања о њој. То се нарочито односи на југословенски период српске историје, односно на историју 20. века коју, када је реч о широј јавности, прати селективна перцепција, те низ стереотипа, погрешних, једностраних и поједностављених (црно-белих) тумачења, сензационалистичких (полу)информација, квазиисторијских садржаја, паушалних оцена и нетачних података.

Момир Н. Нинковић